

Struven ketjun pisteet Enontekiöllä: Jierstivaara, Stuorrahanoaivi ja Ounastunturi

Jarno Niskala

Tämä tarina kertoo Struven ketjun mittauksista 1800-luvulla Enontekiön Jierstivaaran, Stuorrahanoaivin ja Ounastunturin mittauspisteillä. Mittauspisteet ovat osa Struven ketjua. Struven ketju on listattu Unescon maailmanperintöluetteloon. Tarina liittyy tietopakettiin Struven ketjusta, erityisesti pohjoisesta alueesta. Pisteitä koskevat tarinat voidaan lukea erikseen tai yhdessä esimerkiksi muista mittauspisteistä kertovien tarinoiden kanssa. Tämä myös jatkaa mittauksen tekniikkaan tai esimerkiksi pohjoisessa käyneisiin tutkijoihin liittyviä selvityksiä.

Sisällys

Struven ketjun pisteet Enontekiöllä: Jierstivaara, Stuorrahanoaivi ja Ounastunturi.	1
Pohjoista elämää	2
Pohjoisen eksoottinen luonto	3
Matkasuunnitelma	5
Alkuperäinen suunnitelma ei toteutunut	6
Reitti Ounastunturille	7
Palojoensuu ja Kaaresuvanto sekä vanhat kulkukeinot	8
Yöpymispaikka Hetassa	10
Jierstivaaran mittauspiste	11
Stuorrahanoaivi on kaukana erämaassa	12
Näkkälän Lapin kylä	14
Rajasulku	15
Koutokeinon kahakka	15
Lähteet:	16

Paikkojen nimiä:

Muonionniska, nykyisin Muonio

Koutokeino (suom./kveeni), Kautokeino (norj.).

Jierstivaara, joskus kirjoitettu Kerstivaara, Jerstivaara.

Stuorrahanoaivi kirjoitettu ennen Stuur-Oivi.

Kaaresuvanto, kirjoitetaan myös Karesuvanto, Karesuvando (ruots.)

Tynnyrilaki, kirjoitettu Pajtasvaara, korkeinta aluetta kutsutaan Pingisvaaraksi.

Alattio (suom./kveeni), Alta (norj.). Alattiossa vanha markkinapaikka Possukoppa (suom.) Bossekopp (norj.).

Atjik, Addjit

Pohjoista elämää

Tornio-Muonionlaakson pohjoisosassa näkyivät 1800-luvulla talonpoikais- ja poronhoitokulttuurit. Kylittäin oli eroa, varsinkin liikuttaessa jokivarren ja sisämaan kylien välillä. Saamelaiset harjoittivat poronhoitoa, kalastusta ja metsästystä. Heidän määränsä laski Enontekiön suomalaistuessa 1800-luvulla. Hyvinä vuosina, jolloin ei ollut liian kylmä tai lämmin, parisataa poroa elätti poromiehen perheen. He asuivat nelisen metriä halkaisijaltaan olevissa kodissa. Samassa kodassa saattoi asua useita talouksia. (Lähteenmäki 2004.)

Kuva. Maisema väylälle Palojoensuussa. Kuva Jarno Niskala 2021.

Enontekiöllä 1800-luvun alkupuolella talonpojat elivät vaatimattomasti, eivätkä he tiedäneet mitään ns. sivistyneen maailman tavoista. Talonpojat olivat oppineet tapoja myös saamelaisilta. Maanviljelyn kehitys ja uutuudet saapuivat myös pohjoisiin kyliin. 1850-luvulla ohran satomäärät alkoivat nousta ja perunaa alettiin kokeilla 1840-luvulla. Enontekiöllä ei juotu kallista kahvia, kuten muutamat Muonionniskassa (nykyisin Muonio) tai useissa taloissa Ala- ja Ylitorniolla. Kun Ala- ja Ylitorniolla muutamat rahvaat 1830-luvulla asuivat jo savupiipullisissa taloissa, Enontekiöllä asuttiin savupirteissä. (Lähteenmäki 2004.)

Tullessaan pohjoiseen Struven ketjun mittaajat huomasivat Muonionniskan (nykyisin Muonio) olevan seudun keskuspaikka. Siellä sekä Ylimuonion kylässä vapaaherra Carl Skogman kiinnitti huomiota hyvin hoidettuihin taloihin. Sieltä ylöspäin talot näyttivät yleisesti vähemmän vaurailta, taloissa näkyi suoranaista köyhyyttä. Matkalla Kaaresuvantoon tiedemiehet kävivät Kätkäsuvannossa, Sonkamuotkassa, Palojoensuussa ja Kuttaisen kylässä. Väylän Ruotsin puolella mainitaan Karesuvannon pohjoispuolella Maunun talo, joka oli pohjoisin talo. (Skogman 1862.)

1800-luvun puolimaissa Muonionlaaksossa ei juurikaan matkustettu teitä pitkin, koska niitä ollut. Tieverkosto alkoi muodostua vasta myöhemmin. Esimerkiksi Maunuun rakennettiin tie 1930-luvulla. Tie on nykyisinkin Ruotsin pohjoisin yleinen tie, tie kirjaimellisesti päättyy Maunuun. Samoihin aikoihin Suomen puolella alettiin myös rakentaa jokivarren tietä, joka oli valmis 1941 Kilpisjärvelle asti, kertoo Gustav Närvä Maunusta. (Nurminen 2021.)

Kuva. Venematalla koskessa. Du Chailly 1882.

Vuolaat virrat ja suuret järvet sekä pitkät ”erämaan palkaat” (palkinen) ovat Lapinkorven kesäisiä kulkukeinoja (kulkutie). Soutaminen ja sauvominen sekä jalkaisin jutaminen (vaeltaminen) ovat tunturimaan ihmisten matkantekoa. Vanhaan tapansa ihmiset vaelsivat ikivanhoja kulkuteitään ja pysähtyivät levähtämään totutuissa paikoissaan, kuten ”peninkulmapetäjällä” tai ”päiväkirjahongalla.” (Paulaharju 1963.)

Kuva. Suomen Posti- ja tiekartta. Lindeman, Berndt Adolf 1846/1848. Heikki Rantatupa.

Pohjoisen eksoottinen luonto

Tutkimusmatkailijat saivat tutustua perusteellisesti paikallisiin luonnonolosuhteisiin kulkiessaan maastossa. Vesistöjä pitkin kulkiessaan olivat haasteena kosket. Heitä kuljettivat ammattitaitoiset

venemiehet. He kiinnittivät huomion pohjoisessa siihen, missä oli puuraja. Esimerkiksi kuusimetsät näyttivät loppuvan suunnilleen Palojoensuun ja Ounastunturin korkeudella. Koivut kasvoivat yhä korkeiksi vesireittien varsilla. Suota oli kaikkialla, mutta varsinaisen metsärajan yläpuolella vaeltaminen koettiin helpommaksi, kun polkuja oli enemmän kovilla maasto-osuuksilla. Tiheät pusikot vesireittien ympärillä olivat silti hankaloittamassa kulkua. Korkeat ja paljashuippuiset tunturit muodostivat hyviä pisteitä mittausmerkeille eli signaaleille. (Skogman 1862.)

Kuva. Ounastunturin itäpuolella on alempana laaksoissa paikoin isoa kuusimetsää. Jarno Niskala 2021.

Norjan puolella sijaitsivat kaksi kolmiopistettä, **Atjik** (addjit, 560m) ja **Bäljatsvaara** (Bealljasvarri, Bäljatzvaara, Muvravárri, 585m), joissa myös ruotsalainen retkikunta teki mittaukset. Koutokeinosta pohjoiseen maasto on huomattavasti korkeampaa kuin Ruotsin alueella, myös asutusta on vähemmän verrattuna Kaaresuvannon seutuun. (Skogman 1862.)

Etelästä tulleita kiinnostivat myös paikalliset eläimet. Kuusimetsäalueella he näkivät metsoja ja pyitä, teeret näyttivät olevan harvinaisempia. Riekkoja oli pohjoisempina. Vuonna 1850 kolme viikkoa kestäneiden tutkimusten aikana Stuurrahanoaivissa retkikunta pyysi hanhia. Jänis, tylli, tunturikettu, tavallinen kettu, susi, ahma ja karhu tulevat myös lajeina esiin tuon ajan luonnossa. Villiporoja Skogman oli nähnyt vain kaksi kertaa. Susi oli vaarallisin poroille ja ahma puolestaan osasi ryöstää usein uudisasukkaiden taloja ja saamelaisten aittoja. (Skogman 1862.)

Kuva. Riekkokukko. Magnus von Wright 1835. Beatrice Granbergin kokoelma. Kuva Kansallisgalleria.

Kuva. Ahma. Jukka Peltonen, Wilhelm von Wrightin piirros. Suomen metsämuseo.

Matkasuunnitelma

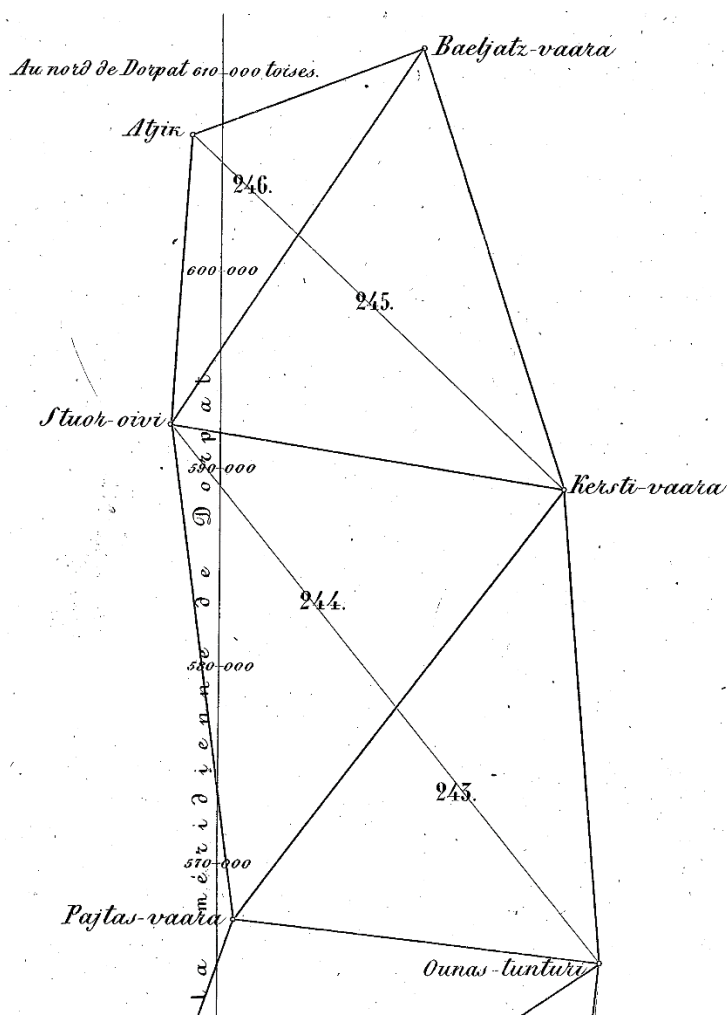
Mittausten kenttätöyöt aloitettiin pohjoisessa 1846. Tähtimiehet, kuten heitä tuolloin kutsuttiin, saapuivat sinne Tukholmasta. Venäläis-skandinaavisen astemittauksen vetäjänä toimi astronomi ja valtiopäivämies N.H. Selander. Avustajana oli kokenut paroni-vapaaherra ja laivaston upseeri C. Skogman.

Kuva. Stuorrahanoaivi. Jarno Niskala 2021.

Vuonna 1846 mittauksen alkaessa työsuunnitelmana oli tehdä kiertomatka, jonka varrelta saataisiin tehtyä kolmiomittaukset mahdollisimman monella pisteellä. Muonion (aiemmin Muonionniska) kylästä oli tarkoitus suunnata ensin Ounastunturille. Sieltä matka jatkuisi mittauksen jälkeen Ounasjärvelle, jonka rannalla Hetta sijaitsee. Ounasjärveltä suunniteltu reitti kulki Vuontisjoelle ja Pöyrisjoelle (kirjoitettu Peurasjoki). Pöyrisjokea olisi menty pitkälle ylös Pöyrisjärvelle asti. (Skogman 1862.)

Pöyrisjärvi on Jierstivaaran (kirjoitettu Kerstivaara) pohjoispuolella, ja sen mittauspisteelle olisi ollut enää noin 10 km:n matka. **Jierstivaaran (646m)** mittauksen jälkeen miehistö olisi kantanut veneen pienelle Kivijärvelle, josta jokiuoma laskee Altajoelle. Koutokeino olisi ollutkin jo saavutettavissa ja siellä olevat läheiset mittauspisteet. Koutokeinosta suunnitelma oli jatkaa maanteitse Kaaresuvantoon asti ja matkalla olisi käyty **Stuorrahanoaivin (596m)** mittauspisteellä. Paluu Muonioon tapahtuisi jokea pitkin ja samalla olisi tehty mittaukset jokivarressa olevalla **Tynnyrilaella (445m, Pajtasvaara)**. (Skogman 1862.)

Kuva. Kolmioketjun mittauspisteet. Struve 1857.

Alkuperäinen suunnitelma ei toteutunut

Suunnitelman mukaan lähdettiin liikkeelle. Retkikunta osti uuden veneen. C. Skogman matkusti kahden miehen ja ruokavaraston kanssa Palojoensuuun. Palojokea pitkin lähdettiin ylöspäin ja käännettiin pienelle Sotkajoele. Reitti oli työläs, venettä piti raahata seitsemän tai kahdeksan tuntia Sotkajokea pitkin pienelle järvelle (Sotkajärvi). Noin kahden kilometrin maakaistaleen päässä on suurempi Muotkajärvi, josta pääsee vesitse jatkamaan Hettaan asti. Vesi yhteyttä ei siis ollut. Näihin tilanteisiin oli kekseliäitä ratkaisuja, joita paikalliset osasivat hyödyntää; Muotkajärvestä käytiin lainaamassa sonni, joka veti veneen maata pitkin Muotkajärvelle. Niin päästiin suurelle Ounasjärvelle ja Hettaan. (Skogman 1862.)

Skogman sai käyttöönsä asunnon Hetan talosta. Sateiset ilmat jatkuivat ja Skogman saattoi joinakin vapaahetkinään metsästä ankoja ja pyytää taimenia. N.H. Selanderin, joka oli mittauksen johtaja, oli määrä saapua **Ounastunturille** erikseen suoraan Muonionniskasta. Heidän oli määrä tavata toisensa Ounasjärvellä. Kun Selanderia ei kuulunut, Skogman lähti lopulta tunturiin, jossa he sitten tapasivat. (Skogman 1862.)

Kuva. Jarno Niskala 2021.

Mittauspaikan signaali eli maamerkki pystytettiin tunturin eteläiselle huipulle, **Outtakkaan (723m)**. Sieltä oli parhaat näkymät, paitsi nyt, kun sää oli huono. Leiriytyminen tehtiin läheiseen metsään. Välillä, kun sateessa ja tuulessa oli taukoa, he kävivät tunturilla kokeilemassa mittautusta. Se ei kuitenkaan onnistunut ja lopulta Skogman ja Selander päättivät palata Muonioon ja tehdä kesän tutkimukset siellä olevilla lähipisteillä. Suunnitelmat menivät siis sään takia uusiksi. Hettaan lähetettiin pyyntö kuljettaa varusteet perässä Muonioon (Muonionniska). (Skogman 1862.)

Reitti Ounastunturille

Vanha Lapintie lähtee Muonion pohjoispuolelta kohti Ounastunturin länsipuolista laaksoa ja se etenee aina Ounasjärvelle saakka. Reitin lähtöpaikka on Ylimuonion kylällä, josta järviä pitkin edetään Siosjoelle. Siosjoki kiemurtelee Ounastunturin länsipuolelle. Näitä reittejä ”Muonio-Tornionlaakso ajoi” ennen Jäämeren rannalle Alattioon (Alta) eli Possukoppaan (Bossekop) asti. Vanhaa tiensuuntaa asteli vielä 1920-luvulla Hetan takkaposti eli kannettava posti. (Paulaharju 1963.)

Myös toinen kulkureitti oli mahdollinen jokivarren Ylimuoniosta sisämaahan. Helppokulkuisena pidettiin nimittäin ”harjua”, joka lähtee Ylimuonion itäpuolelta ja jatkuu Ounasjoen varteen asti (Ketomella). Siellä sai kävellä kuivin jaloin, eikä tarvinnut pelätä uppoamista suohon (Leiviskä 1934.) Tätä maastoa on päässyt kävelemään Ounastunturille, josta mahdollisesti N.H. Selanderkin kulki tutkimuspaikalle.

Seuraavana vuonna 1847 tutkijat palasivat Muonioon. Sieltä matkattiin taas uudestaan Kaaresuvantoon, josta lähdettiin kahdella hevosella kohti Koutokeinoa. Stuurrahanovaivissa tehtiin kymmenen päivää tutkimuksia. Sää oli aluksi hyvin huono. Bäljatsvaarassa käytyään tutkijat tulivat takaisin Kaaresuvantoon. Ohjelmassa olivat vielä mittaukset Jierstivaarassa sekä uudestaan Ounastunturilla.

Kuva. Myöhempiä tieteellisiä tutkimuksia. Revontulten tutkimusasema Koutokeinossa. Kuva Sophus Tromholt 1882. Universitetsbiblioteket i Bergen.

Palojoensuu ja Kaaresuvanto sekä vanhat kulkukeinot

Enontekiön Palojoensuuhun tulevat näkivät kirkon korkealla jokitörmällä. Kirkko oli siirretty tänne pohjoisempaa, Markkinasta. Enontekiön kirkollinen toiminta oli tuolloin hallinnollisesti keskitetty Muonioon. Vuosina 1812–1856 Enontekiöllä toimi papiksi vihitty katekeetta. (Lähtenmäki 2004.)

Kuva. Palojoensuun kirkko. Tekijä Carl Erik Soldan 1850–1856. Museovirasto.

Kuva. Muistomerkki Palojoensuun kirkon paikalla. Kirkkorakennus myytiin huutokaupalla 1870.
Kuva Jarno Niskala 2021.

Palojoensuun ja Kaaresuvannon (ruots. Karesuvando) kylät olivat tärkeitä etappeja ja pysähdyspaikkoja. Tynnyrilaen mittauspiste sijaitsee aivan Palojoensuun kylän tuntumassa. Kaaresuvantoon Ruotsin puolelle oli valtakuntien rajanvedon jälkeen perustettu kirkko. Siellä toimi pitkään kirkkoherrana merkittäväksi vaikuttajaksi noussut Lars Levi Laestadius ennen siirtymistään Pajalaan. **Laestadiuksesta kerrotaan Kaaresuvannon Tynnyrilaesta sekä Pajalan alueen mittauksia käsittelevissä teksteissä.**

Kaaresuvannosta saattoi kääntyä kohti Koutokeinon lapinkylää. Tämä reitti eteni ns. kovia maita pitkin. Matkaa oli mahdollista tehdä hevosella, mikä ei ollut monilla sisämaan reissuilla aivan tavallista. Reitti kulki Norjan Koutokeinoon asti. Mertajärven (entinen Närvä) miehillä on hyvin muistissa vanhat ”kulkukeinot”. Kaaresuvannosta Sakkaravaaran kautta lähtee polku Koutokeinoon. Tämä tie kulki Syväjärven kautta. Talvitie puolestaan kulki Hietajokea ylös. Kaaresuvannosta oli kulkua moniin ilmansuuntiin, esimerkiksi ”lihaa ja taljaa vietiin Skibotteniin”. (Karlsson ja Utsi.) Poromies (Palojärvi) kertoi myös tästä vanhasta Koutokeinoon menevästä postitiestä, joka kulkee läheltä Stuurrahanoaivia. Paikallisilla on lisäksi tiedossa Lapin sodan aikainen tie, jota saksalaiset käyttivät. Kuttaisen tai Kultiman kohdalta lähti myös reitti, joka meni Leppäjärveen. Tätäkin tietä käyttivät Struven ketjun mittajaajat, kun he elokuun alussa 1847, Tynnyrilaen mitattuaan, lähtivät kohti Jierstivaaraa. (Kungliga Vetenskapsakademiens; Skogman 1862.)

Kuva. Palojoki kauniissa Palojoensuun kylässä. Kuvaaja Erkki Mikkola 1932. Museovirasto.

Palojoensuuhun virtaava Palojoki saattoi myös toimia reittinä ylöspäin. Se ei ollut yleisesti tutkimusmatkalaisten käyttämä reitti. Herra Forrström Muoniovaaran kartanosta nimittäin kertoi ranskalais-amerikkalaiselle antropologille, Paul Du Chaillylle 1872–1873, ettei kukaan ruotsalainen tai norjalainen ollut aiemmin käyttänyt Palojoen reittiä. Esimerkiksi C. Skogman oli mennyt vain vähän matkaa ylös Palojokea vuoden 1846 matkallaan. Palojoki on pieni joki, jossa on paljon koskia. Du Chailly kertoo, että veneet ovat siellä pienempiä kuin Muoniossa. Vene vaatii kaksi venemiestä ja kaksi matkustajaa voidaan ottaa kyytiin. (Du Chailly 1882.)

Yöpymispaikka Hetassa

Tutkimusmatkailijat yöpyivät Hetan talossa. Carl Skogman sai käyttöönsä asuttavan tuvan 1846. Talossa toimi myöhemmin kievari. Talosta oli hyvät näkymät järven vastarannalla olevaan Ounastunturin pohjoisimpaan huippuun. Hetta oli pieni kylä 1800-luvun puolimaihin asti. Hetasta tuli kirkonkylä ja elämä vilkastui, kun kirkko siirrettiin sinne Palojoensuusta 1864. Kylään asettuneet lantalaiset (talonpojat) ja saamelaiset elivät alueella yhteiseloä. Täällä elettiin tiettömän taipaleen takana. Kun kato vuodet ja riistan väheneminen aiheuttivat haasteita, paljon ihmisiä pakeni mm. Koutokeinoon. Heidän jälkeläisensä asuttavat isoa osaa Koutokeinon kylästä. Yhteydet paranivat, kun Hetta–Palojoensuu–Muonion välinen maantie oli valmis 1906–1907. (Kortelainen 1995.)

Kuva. Kestikieväri Hetassa. Kuvaaja Sophus Tromholt 1882. Universitetsbiblioteket i Bergen.

Kuva. Maisema Ounasjärven yli Ounastunturiin. Jarno Niskala 2021.

Kuva. Pirtti Ounasjärven rannalla Hetassa. Kotiseutumuseo. Jarno Niskala 2021.

Jierstivaaran mittauspiste

Jierstivaaraan mentäessä (1847) tutkimusmatkailijat ovat tulleet joihinkin sisämaan taloihin ja kyliin, kuten Leppäjärveen. Leppäjärvessä oli tuolloin kaksi ”huushollia”, joissa oli runsaslukuinen ja kauniin valkea karja. Ruokatarjoilukin siisteine puuastioineen teki vieraisiin vaikutuksen. Leppäjärvestä tutkijat matkasivat Näkkälään. Skogman kertoo, että Näkkälässä asukkaat eivät olleet useisiin kuukausiin syöneet leipää vaan olivat eläneet yksinomaan kalalla. (Skogman 1862.)

Jierstivaara sijaitsee Näkkälän kylän lähellä. Kartasta katsoen Näkkälä näyttää olevan melkein tämän vaaran tai pikemminkin tunturin laidassa. Jierstivaaran ja Palkisoivin tunturialue ulottuu Näkkälän kylän itäpuolelle. Tästä alkaa Pöyrisjärven laaja erämaa-alue. Jierstivaara on nimestään huolimatta tunturi, korkeus merenpinnasta 646 metriä. Näkkälän kylä tekee Jierstivaarasta asutuksen lähellä olevan mittauspisteen, vaikka siellä vallitseekin varsin erämainen tunnelma.

Kuva. Kivipaasi Jierstivaaran Struven ketjun mittauspisteellä. Jarno Niskala 2021.

Näkkälästä kuljetaan säännöllisesti Pöyrisjärvelle, jossa käydään kalassa. Järvelle on aikoinaan kesäaikaan kuljettu pitkin Pöyrisjokea. Järven rannalla ovat vanhat kalakämpät, joissa asuttiin. Polku eli kesäkeino Pöyrisjärvelle menee Jierstivaaran ohi. (Kortelainen 1995.) Matkaa Näkkälästä tulee noin 9 km. Tunturin laelle pääsee oikealla olevan märän jänkän ohi kuivin jaloin, kun huomaa kääntyä kuivimmasta kohtaa. Tunturille on hyvä kävellä, joskin pitkä nousu vaatii voimia. Ylöspäin mentäessä näyttää, että tullaan jo tunturin päälle, mutta sitten nousu taas jatkuu. Tunturin huipulta onkin sitten hienot ja avarat näkymät joka suuntaan. Etelän suunnalla näkyy Näkkäläjärvi ja kylän taloja. Pohjoisessa puolestaan avautuu mahtava järvimaisema Pöyrisjärvelle.

Kuva. Maisema Pöyrisjärvelle Jierstivaaran huipulta. Jarno Niskala 2021.

Yrjö Kortelainen kuvaa käyntiään Pöyrisjärvellä 1950-luvun alussa. Etelästä päin tultaessa Termis- ja Jierstivaarojen välisen laakson jälkeen maisema muuttui hätkähdyttävästi: ”Oli kuin olisin ollut saapumassa toiseen maahan, aivan erilaiseen kuin mistä olin lähtenyt. Väen väkisin pyrki mieleen tunne, ettei enää olla Suomessa.”

Stuorrahanoaivi on kaukana erämaassa

N.H Selander, C. Skogman ja J.M. Agardh matkasivat 1850 Stuorrahanoaiviin, jossa he suorittivat tähtitieteellisiä korkeus- ja atsimuuttimittauksia. J.M. Agardh saapui Lundin yliopistosta ja seuraavat tiedot ovat hänen muistiinpanoistaan. (Agardh 1850.)

Reitti Stuurahanoaiviin lähti Kaaresuvannosta (Ruots. Karesuvando). Matkalle oli vaikea saada tarpeeksi kantajia. Tutkijat halusivat kahdeksan miestä ja kaksi hevosta. Retkueen täyttymistä ei kuitenkaan haluttu odottaa vaan ehdotettiin lähdeksi matkaan pienemmällä porukalla ja hevosten sijaan kolmella veneellä. Kantajiksi saatiin veneenkuljettajat, jotka olivat kuljettaneet tutkijoita vesitse. Soutajia oli kuusi ja lisäksi tulkki. Soutajia olivat ainakin Elias, joka oli talonomistaja Kätksuvannosta, Aron ja Abram Palojoelta sekä Olle ja Isak Kaaresuvannosta. Miesten pyytämä palkka oli tutkijoiden mielestä aika korkea, mutta halvemmalla retki ei olisi onnistunut.

Kuva. Syväjärvi. Pieni Hietajoki lähtee kiemurrellen järvestä, mutta levenee alavirtaan mentäessä. Ilmakuva Maanmittauslaitos.

Varusteet kuljetettiin veneillä pientä Hietajokea pitkin Syväjärvelle ja sieltä tavarat kannettiin mittauspaikalle. Miehistön oli määrä odottaa tutkimusasemalla, kunnes tutkimukset olivat valmiit. Retkikunta oli 4. heinäkuuta Syväjärvellä. Majapaikkana oli pirtti, jossa he viettivät yhden sateisen päivän, kun ei kannattanut lähteä maastoon kohti "Oiwia". Pirtti oli lämmitetty 23-asteiseksi, koska ajateltiin korkeamman lämmön vaikuttavan häiritseviin itikoihin. Retkikunta saapui laitteineen Stuurahanoaiville heinäkuun 5. päivä 1850 klo 8 illalla. Teltta pystytettiin tunturin juurelle (vid foten af berget).

Retkikunnan siirtyminen mittauspaikalle tapahtui vaihteittain. Observatoriota alettiin pystyttää tunturille 7. päivä. Palkatuista miehistä viisi oli lähtenyt hakemaan Selanderia Kaaresuvannosta ja yksi miehistä lähetettiin hakemaan rantautumispaikasta sinne jääneitä tavaroita. Kävi sitten niin, että rakennustöihin jäivät ainoastaan kykenevät, vapaaherra Skogman ja tulkki. Heillä oli työkalunaan pieni käsikirves. Näin herrasväen voimin observatorio tuli valmiiksi seuraavana päivänä. Tällöin myös teltta siirrettiin ylös tunturille lähelle signaalia. Illalla paikalle saapui myös retkikunnan johtaja Selander.

Noin 2,5 km:n ($\frac{1}{4}$ peninkulmaa/mil) etäisyydelle observatoriosta pystytettiin meridiaanimerkki (mir). Sitä käytettiin atsimuuttimittauksissa. Tutkimuksia Stuurahanoaivissa tehtiin melko kauan. 23. päivä Agardh ja Skogman lähtivät kuuden kantajan kanssa Syväjärvelle ja sieltä kohti Kaaresuvantoa. Selander saapui takaisin Kaaresuvantoon vasta 26. päivä klo 8 aamulla. Hän saapui

yhdessä saksalaisen professorin kanssa, jonka oli tavannut Syväjärvellä. Hän oli eläintieteen professori E.O. Schmidt, joka oli tutkimusmatkalla pohjoisessa. Hän oli tullut Norjasta alas ja matkustamassa Haaparantaan.

Näkkälän Lapin kylä

Kuva. Näkkälän talo 1934. Kuvaaja Paavo Ravila. Museovirasto.

Kuva. Näkkälä 2021. Jarno Niskala.

Kuva. Proksin kota Näkkälän Lapinkylän kesäpaikassa. Kuvaaja Emil Lagercranz 1918. Museovirasto.

Näkkälä sijaitsee Hetan kirkonkylästä linnuntietä reilut 20 kilometriä pohjoiseen. Hetasta kulki ennen vanhaan postitie suoraan Näkkälään. Näkkälästä kuljettiin eri suuntiin asioille pitkiä matkoja. Poronhoito oli totuttanut myös ihmiset elämään tuntureissa. Kauppamatkoilla käytiin Koutokeinossa, Hetassa ja Kaaresuvannossa. Myöhemmin tehdyt autiotuvat tuntureissa olivat suuri apu kulkijoille varsinkin huonoilla ilmoilla. Näkkäläisille tupa ei ollut välttämätön, koska he tulevat toimeen ilmenten. Sen sijaan hettalainen ja lantalainen tarvitsivat ja käyttivät tupia. (Kortelainen 1995.)

Rajasulku

Ruotsalaisten ja suomalaisten kauppayhteydet Ruijaan ovat olleet vanhastaan vilkkaat. Eri aikoina kveenejä eli suomalaisia (suomea puhuvia) on muuttanut Jäämeren rannoille. Muuttajat tulivat usein Tornionlaaksosta. Esimerkiksi Skibotnin eli Jyykeän alue, jonne muutti suomalaisia, sijaitsee 300 kilometriä napapiiriltä pohjoiseen. Jyykeänperän markkinat mainitaan jo 1571, mutta ovat vielä sitäkin vanhempaa perua. Kevätmarkkinoille saapuivat Tornion kauppiat ja markkinoita kutsuttiin ”kveenimarkkinoiksi.” Markkinamatka kesti useita päiviä. (Lähteenmäki 2004; Kortelainen 1995.)

Poronomadien yhteydet menivät yli rajan molempiin suuntiin, kun liikuttiin porojen laidunalueiden välillä. Enontekiön saamelaisilla olivat pitkään olleet porojen kesälaitumet Norjassa meren rannalla. Vuonna 1852 voimaan tullut rajasulku teki lopun porojen laiduntamisen muuttoliikkeestä, kun rajakontrolli alkoi tiukentua. Koutokeinolaiset poronomadit, jotka olivat kulttuurisesti saamelais-suomalaisia, menettivät talvilaitumensa Suomen puolella. (Lähteenmäki 2004; Kortelainen 1995.)

Koutokeinon kahakka

Tiedemiehet olivat hämmästyneitä kuullessaan vähän tutkimusten jälkeen tapahtuneista veriteoista Koutokeinossa. C. Skogman kirjoitti tapahtumista heti toisen 1862 julkaistun raporttinsa alkuun. N.H. Selanderin ja J.M. Agardhin korkeusmittaukset Stuurahanoaivin ja Jäämeren välillä päättyivät kesällä 1852. Norjan ja Suomen raja suljettiin syyskuussa 1852 ja saman vuoden marraskuussa Koutokeinossa 35-henkinen joukko poronomadeja hyökkäsi kauppias C.J. Ruthin taloon. (Lähteenmäki 2004.)

Skogman: ”Händelser hvilka inträffade i Koutokeino strax efter företagens fullbordan visa att anledning till våda, då alldeles fremmande för våra tankar, varit närmare till hands än vi förmodade.”

Naiset huusivat saameksi ja miehet suomeksi, että kaikkien tuli tehdä parannus ja kääntyä. Kauppias Ruth sekä hänen talossaan asunut nimismies L.J. Bucht pahoinpideltiin. Nimismies murhattiin raa’asti ja talo sytytettiin tuleen. Myös Koutokeinon pappia pahoinpideltiin. Väkeä riisuttiin puolialasti 28 asteen pakkaseen ja piiskattiin. Viime hetkellä paikalle saatiin apua ja pappilan polttaminen saatiin estettyä. Kaksi kapinan johtajaa tuomittiin kuolemaan, Aslak Hetta ja Mons Somby. Heidät mestattiin ja ruumiit haudattiin Kåfjordin hautausmaalle. (Skogman 1862; Lähteenmäki 2004.)

Traagisia tapahtumia on tulkittu myöhemmin moneen otteeseen ja pohdittu niihin johtaneita syitä. Tapahtumia on selitetty taloudellisten ja sosiaalisten olojen epävarmuudella, jota mm. rajasulku

edisti. Uskonnollisuus ja lestadiolainen liikehdintä ovat myös kytköksissä tapahtumiin. Lestadiolaisuus sai pohjoisessa jyrkemmän muodon ja liikkeen kannattajat kutsuivat itseään Jumalan sanansaattajiksi tai pyhimyksiksi. (Lähteenmäki 2004.) Erimielisyydet laidunalueista ovat ikävällä tavalla värittäneet pohjoisten kansojen elämää ja muuttuneet väkivaltaisiksi. Ihmisiä muutti tai karkasi Koutokeinosta myös Kaaresuvannon alueelle. Vanhat ovat muistelleet ”isonvihan aikaa” Koutokeinossa, kun ihmisiä myrkytettiin. Kiistat laidunalueista joissakin tapauksissa jatkuivat myös uudessa paikassa. (Karlsson ja Utsi 2022.)

Kuva. Lars Hetta. Lars Hetta oli Aslak Hetan veli ja yksi tuomion saanut Koutokeinon kahakassa 1852. Hän vältti kuolemantuomion nuoren ikänsä takia. Lars Hetta armahdettiin 1867 ja muutti takaisin Koutokeinoon. Hän käänsi Raamatun saameksi. Kuva Sophus Tromholt 1882. Universitetsbiblioteket i Bergen.

Lähteet:

Agardh, J.M. (1850). *Anteckningar under en resa i Lappmarken* av J.M. Agardh. Lunds Universitet.

Du Chaillu, Paul B (1882). *The Land of the midnight sun: summer and winter journeys through Sweden, Norway, Lapland and Northern Finland* – 2

Kortelainen, Y. & Kortelainen, E. k. (1995). *Entistä Enontekiötä*. WSOY.

Kungliga Vetenskapsakademien. Arkistomateriaali, Selander & Agardh.

Leiviskä I. Länsi-Lapin tunturimailta. *Uusi-Suomi* 12.08.1934, no: 214.

Lindeman, Berndt Adolf. *Suomen Posti- ja tiekartta*. 1846/1848. Heikki Rantatupa.

Lähteenmäki, M. (2004). *Kalotin kansaa: Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1809-89*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Nurminen T (2021). Gustav Näreän haastattelu. Ruotsin pohjoisin yleinen tie löytyy Maunusta – ”Oli tarkoitus rakentaa Norjaan asti”. Sveriges radio.

<https://sverigesradio.se/artikel/ruotsin-pohjoisin-yleinen-tie-loytyy-maunusta-oli-tarkoitus-rakenta-a-norjaan-asti>

Paulaharju, S. (1963). *Vanhaa lappia ja peräpohjaa* (2.p.). WSOY.

Skogman, C. Svensk-Norska gradmätningen 1845-52. Tidskrift i sjöväsendet, Häfte nr.4, 5. 1862.

Struve F.G.W. (1857). Arc du méridien de 25° 20' entre le Danube et la Mer Glaciale : planches.

Haastattelut:

Sture Karlsson, Mertajärvi (2022)

Iisko-Matti Näkkäläjärvi, Näkkälä (2021)

Tuomas Palojärvi, Palojärvi (2022)

Bror Utsi, Mertajärvi (2022)

Muut lähteet:

Jarno Niskala

Kansallisgalleria

Maanmittauslaitos

Museovirasto

Suomen metsämuseo

Universitetsbiblioteket i Bergen